

HRVATSKI DIJALEKTOLOŠKI ZBORNIK 10 (1997)

UDK 808.62–087

808.62–085.3

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćen za tisak 6. 3. 1989.

Stjepko TEŽAK

Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta

Ivana Lučića 3, HR–10000 Zagreb

DIJALEKTI I KNJIŽEVNI JEZIK

Uvodno izlaganje

Oba člana naslovne sintagme svojim višeznačjem otvaraju široke prostore uvodnom referatu kao i tako naslovljenome skupu. Tematska složenost i sadržajno bogatstvo još se povećava uzmemo li u obzir da se pod tim naslovom mogu podrazumijevati goleme protege medijske horizontale i vremenske vertikale, u smislu proširene sintagme: dijalekt i književni jezik u svim priopćajnim sredstvima jučer, danas i sutra.

Budući da je sve sadašnje i buduće u pupčanoj vezi s prošlim, valja nam i odnos među dijalektom i književnim jezikom promatrati u svjetlu te spoznaje. Kako dijalekti prethode jezičnoj standardizaciji, može se reći: *In principio dialectus erat*. Tek s pojavom pisma pojedini dijalekti, bilo samostalno bilo udruženi s drugima u sustavno uređeni jezični amalgam, postaju jezikom pismenosti, jezikom književnosti i napokon standardnim jezikom. Od toga časa odnosi između dijalekata i književnog jezika uzrokuju procese i pojave zanimljive i važne ne samo za dijalektologiju nego i za ostale grane lingvistike.

Ti procesi i pojave ne nastaju jednako u svim društveno-povijesnim okolnostima, ne rezultiraju jednakim posljedicama u svim istojezičnim sredinama pa nisu ni jednako relevantni za jezikoslovlje pojedinih naroda. Ni na području istoga jezičnog dijasistema ne može se govoriti o istovjetnosti tih dijalekatsko-književnojezičnih međuodnosa. Hrvatsko je stanje različito od srpskoga, a u hrvatskom okviru moguća je diferencijacija, jer odnos suvremenoga književnog jezika prema štokavštini nije kao njegov odnos prema čakavštini ili kajkavštini. Ipak, svim tim razlikama usprkos, na tisućljetnoj okomici razvoja naše pismenosti možemo nazreti i neke konstante, neke istosti koje se u dodirima dijalekata s književnim

jezikom provlače do danas pa mogu biti korisne premise u zaključivanju o problemima koji su aktualni danas ili će to biti sutra.

Pođe li se od najšireg poimanja obaju naziva, i dijalekt i književni jezik, nije teško ustvrditi da nam se u funkciji književnog jezika najprije pojavljuje crkvenoslavenski jezik, izrastao na jednom od južnoslavenskih narječja, i da ostali narodni govori tada stoje naspram njega kao dijalekti. Prvi dijalekatsko-književno-jezični odnosi u to doba u znaku su pojedinačnih prodora pojedinih dijalektnih elemenata u književni jezik.

Tu se već otkriva jedna suodnosna crta koja će za vezu dijalekt – književni jezik ostati karakterističnom do naših vremena: dijalekti pokojim svojim elementom prodiru u književni jezik i postupice, usporenim ritmom, gotovo neprimjetno modifiraju ga, razvijaju i obogaćuju. Dakako, ne jedino oni i ne bez sudioništva drugih jezičnih i nejezičnih čimbenika.

U daljem razvoju, kad su narodni govori na ovaj ili onaj način istisnuli ili na rubove kulture potisnuli crkvenoslavenski jezik i sami preuzeli ulogu jezika pismenosti i književnosti, u ovoj ili onoj mjeri ostali su obilježeni tragovima crkvenoslavenštine, koji su se mogli smatrati arhaizmima, stilskim obilježjima ili leksičkim obogaćivanjem. Ali – složiti ćemo se s J. Hammom: »Ono što je – recimo tamo u XII. vijeku – u književnom jeziku za jedne predstavljalo arhaizam, moglo je za druge biti još živ i običan, pa i lijep oblik kojim su se u pismu i u knjigama rado služili, pa je kadšto teško na takvoj osnovi reflekse različite vrste svesti na zajednički nazivnik.«¹ Takvo stanje urodilo je, uvjetno rečeno, pojavom stilskog križanca: arhaizma-dijalektizma, zbog čega će jezikoslovci, leksikografi i stilisti istu jezičnu činjenicu u istom kontekstu proglašavati sad arhaizmom sad dijalektizmom.

U prvom razdoblju hrvatske jezične povijesti, a po Brozovićevoj periodizaciji to je razdoblje srednjovjekovne pismenosti u rasponu od 9/10. st. pa sve do konca 15. st., kada u pismenosti ima prevlast čakavština s jakim utjecajima hrvatsko-crkvenoslavenskog jezika,² u dominantni pisani jezik prodiru i elementi drugih narječja. Razlozi mogu biti različiti, ali bez sumnje na prvom je mjestu onaj o kojem piše E. Hercigonja: »Nastojanje da zadovolje razne govorne sredine i tako se približe onima među kojima djeluju, neki glagoljaški pisci – naročito s pokupskog područja, iz ozaljske regije (dakle tamo gdje se dodiruju čakavski i kajkavski dija-

¹ Josip Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1958, str. 26.

² Dalibor Brozović, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u knjizi *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978, str. 21.

lekat) ili iz Istre – potvrđuju i relativno frekventnim uvođenjem i treće – kajkavske – komponente u hibridnu (čakavsko/crkvenoslavensku) jezičnu strukturu svojih tekstova. Jedna trećina tekstova Petrisova zbornika iz god. 1468. pisana je npr. jezikom u kojem se čakavska (crkvenoslavenska) potka prepleće s fonetskim, morfološkim i leksičkim kajkavizmima. Ista pojava obilježava jezik i nekih drugih zbornika 15.-16. stoljeća: Vinodolskog, Kolunićeva, Žgombićeva, Grškovićeva ... Karakteristično je za funkciju takva postupka da se kajkavskom nijansom redovito osjenčava neposredno obraćanje pojedincu ili puku (u propovijedi npr.) živo pričanje u upravnom govoru:

»To kai mi tu obećamo oni poreći ne mogu. Nu ako kai obećamo ...« (Vinodolski zbornik).

»Dragi sinu to kai te hoću vučiti razumei ni v dvore ni vu v'si ne budi veliko-rečiv ...« (Petrisov zbornik).³

Ta pojava, na koju je upozorio Jagić, a potom i Fancev, navela je Štefanića na zaključak da »početak hrvatske kajkavske književnosti treba tražiti mnogo ranije nego što se to dosad mislilo.«⁴

Težnja pisaca da mu poruka dopre i do najudaljenijih čitatelja s ponešto različitim govornim navikama ojačat će u hrvatskih protestanata, koji su nizanjem sinonima nastojali stvoriti »obćeni i razumni hrvatski jezik«, a potom će se sve uspješnije očitovati i u drugim standardizacijskim procesima bilo dijalekatskointegracijskoga tipa, kakav je bio jezični proces u kulturi ozaljskoga kruga, bilo novoštokavskoga tipa, kojim se od 16. st. pripremao i razvijao sadašnji oblik standardnoga jezika.

Težnja za razumljivošću na širim prostorima, u šestom razdoblju, koje po Brozoviću karakteriziraju »konsolidacija standarda, prividno pravopisne oscilacije, prevladavanje shvaćanja o potrebi stabilne novoštokavske norme sredinom šezdesetih godina, rađanje novočakavske i novokajkavske dijalektalne beletristike na početku stoljeća i njihov stalan razvoj«,⁵ ostvarena je već samim prihvaćanjem zajedničkoga književnog jezika i postaje vidljivija i značajnija u djelima autora koji stvaraju na dijalektu pa – po uzoru na svoje davne predšasnike, kad god to smatraju potrebnim, biraju iz svoga dijalektnog rječnika riječ bližu čitateljima drugih govornih navika, pojašnjavaju je zalihosnim, poznatijim sinonimom ili je stavljaju

³ Eduard Hercigonja, Mjesto i udio hrvatske književnosti u književnom procesu slavenskog srednjovjekovlja, *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, str. 105.

⁴ Vjekoslav Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, I, Zagreb, 1970, str. 29.

⁵ D. Brozović, *n. dj.*, str. 22.

u kontekst koji sprečava nesporazume i nedoumice nagoviještajući joj ili potpuno otkrivajući značenje. Kerstner oprimjeruje takav postupak svojim iskustvom televizijskoga scenarista: »Kada piše u dijalektu, pisac scenarija ne smije zanemariti televizijsko gledalište. Od varijanata što mu stoje na raspolaganju dužan je izabrati najrazumljiviju. To je dug mediju. No ako iz bilo kojeg razloga želi zadržati manje poznatu riječ, može se poslužiti i tehnikom indirektnog prevođenja. Npr.: »Donesi mi ferflegunga!« kaže prvo lice. »Pak ste ni dosti jeli i pili?« upita drugo.⁶

Promatrajući tako dijalekatsko-jezičnostandardne suodnose u njihovu razvojnemu slijedu zapažamo dvije prividno suprotne tendencije: unošenje posebnoga u opće i potiskivanje posebnoga u korist općega.

Na razini različitih shvaćanja o potrebi supostojanja dijalekata i standardnog jezika spomenute tendencije rađaju pitanjima: Hoće li dijalekti izumrijeti? Hoće li dijalekti obogatiti književni jezik ili će ga rastočiti, razjediniti, destandardizirati?

No prije bilo kakva pokušaja da se odgovori na ta pitanja, valja razmotriti još neke konstante na koje nailazi promatrač dijalekatsko-književnojezičnih odnosa. Riječ je u prvom redu o odnosu izvornih govornika s jedne strane prema svom vlastitom idiomu, a s druge prema ostalim idiomima, uključujući i književni jezik.

Psihološki je razumljivo da je čovjek sklon svoj govor smatrati najljepšim i najpravičnijim, jer mu je najlakši, najpoznatiji, životno najprimjereniji i s iskustvom ljepote (jezične i nejezične) najpovezaniji. De Saussureovu konstataciju da »svaki narod vjeruje u superiornost svog idioma«⁷ izvrsno ilustrira u *Visočkoj kronici* I. Tavčara dijalog u kojem Nijemac Max Wulfing prekora oca što udaje sestru »među ljude koji govore kao što laju u nas psi«, dok na drugoj strani njegov budući svak Slovenac Izidor Kalan slično predbacuje svom ocu što daje kćer u obitelj čiji je »njemački govor bio sličan škripanju kotača kada s mukom juri po oštru kamenju«.

Smiješan je tuđi, susjedov, a ne moj govor. Ljubav prema vlastitom idiomu Giga Barićeva u Begovićevu romanu iskazat će hvalospjevom po kojem je »kajkavski najljepši jezik na svijetu. Dijalekt nježnosti. Žargon intimnosti. Ni psovke u njemu ne zvuče grubo ... (...) Njim se mora šaptati kad se osjeća, a čim je malo glasniji već je pjesma ... Ali se u njemu živi. I ljubi. I umire. U njemu su akcenti za sve efekte, tonovi za sve prelaze. U deset riječi ima pet rima. Svaka fraza igra od asonanca ...«.

⁶ Mladen Kerstner, Usputne bilješke uz "Gruntovčane", *Republika*, prosinac 1976, str. 1383.

⁷ Ferdinand De Saussure, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1969, str. 229.

U takvu psihološkom odnosu prema vlastitom idiomu kriju se i korijeni upornosti jezičnih reformatora koji su – poput Karadžića – (dakako, zahvaljujući i drugim sretnim okolnostima) uspjeli svoj zavičajni govor učiniti osnovicom književnog jezika ili ga iskoristiti poput Frankopana kao temelj za nedovršenu čakavsko-kajkavsko-štokavsku sintezu. Uvjerenje o vrijednostima i prednostima vlastitog zavičajnog idioma ugradio je Križanić u svoju slavensku *koine*, prilično čvrsto utemeljenu na gramatici, akcentuaciji pa i vokabularu »hrvatske otmine« ili, još uže, govora koji se sačuvao »samo u jednom malom kutu zemlje: oko rijeke Kupe, u okružju gradova Dubovca, Ozlja i Ribnika«. Istraživanja su pokazala da su ne samo izgovor, naglasci i oblici zavičajne mu čakavštine, kao čisti i pravilni iskorišteni pri izgrađivanju njegove slavenske *koine* nego da i u leksiku dobar dio potječe iz rječnika koji je spontano naučio u svom obrškom "ditinstvu".⁸

Ali spoznaja da i susjed govori lijepo te da mu je govor možda mnogoljudniji i prihvatljiviji na različitim stranama, navodila je književnike i gramatičare da u svojoj ljubavi prema zavičajnom idiomu budu manje isključivi, da se otvore međudijalekatskom prožimanju, da ostvaruju jezično zajedništvo. Zato će B. Kašić svoju čakavsku gramatiku (1604) proširiti štokavizmima, a kasnije se oduševiti za bosanski štokavsko-ikavski govor kao jezik »najobćeniji i koga može svak lašnje rabiti«. Upoznavanje susjednih dijalekata vodit će P. Rittera Vitezovića od čakavskoga *Odiljenja sigetskoga* (1684), preko znatno kajkavski obojene *Kronike aliti spomena vsega svieta vikov* (1696) do jako poštokavljenoga *Priručnika aliti razlikova mudrosti cvitja* (1702). Osobit su primjer združivanja vlastitog idioma sa susjedima pisci ozaljskoga kruga, kao npr. Frankopan, koji je na podlozi čakavskoga ikavsko-ekavskog idioma, obilno prošaranoga kajkavizmima i nešto manje štokavizmima, kako je narod govorio na njegovim bosiljevskim i ozaljskim imanjima, izgradio svoju doduše nedovršenu, ali još izrazitije tronarječnu sintezu, obogativši je jezičnim utjecajima kajkavske i štokavske književnost.⁹ I za njega vrijedi Vončinina konstatacija: »Ozaljski krug su čakavci i kajkavci: čakavci se

⁸ O tom opširnije: S. Težak, Hrvatske riječi u Križanićevim tekstovima i današnji ribnički govor, Križanićev doprinos slavenskoj filologiji, Zbornik radova, III. dio, *Radovi o životu i djelu Jurja Križanića*, sv. 5, Zagreb, 1990. i Naglasci Jurja Križanića i današnji naglasni odnosi na području Ribnika, Ozlja i Dubovca, *Filologija*, 26, Zagreb, 1996. Vidi i slijedeće radove: J. Hamm, Prosodijski sistem Križanićeva govora; M. Moguš, Križanićevi naglasci (zbornik *Život i djelo Jurja Križanića*, Zagreb, 1974); M. Hraste, Prinosi poznavanju hrvatskosrpskog jezika J. Križanića, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 5, Zagreb, 1963; Wiesław Boryś, Studia nad dialektem czakawskim Juraja Križanicia. Akcentuacija rzeczownikow, *Slavica*, 58, Wrocław, 1986.

⁹ S. Težak, Dijalekatska osnovica u jeziku Frana Krsta Frankopana, *Filologija*, 8, Zagreb, 1978.

udaljavaju od čakavskoga prihvaćajući elemente kajkavskoga, a kajkavci obratno, dok obje strane dohvaćaju i štokavštinu.«¹⁰

U tom nesamoljubivom i višim ciljevima uzrokovanom udaljavanju od vlastitoga idioma najdalje su otišli ilirski kajkavci na čelu s Gajem, žrtvovavši svoj razvijeni kajkavski književni jezik za račun štokavštine, prihvatljivije za veći dio ne samo ilirskoga (južnoslavenskoga) nego i hrvatskoga prostora.

Pobjedonosni pohod književnog jezika nerijetko povlači za sobom i jednu drugu, sociološko-psihološku pojavu, suprotnu onom uvjerenju o ljepoti vlastitoga govora. Ljudi se počinju sramiti svoga zavičajnog idioma. Zato se 1955. u Siči, na lijevoj obali Korane, gotovo u srcu Križanićeva kutka u kojem se sačuvao čist izgovor i pravilan naglasak, starija seljakinja čudi što je potičem da ne govori “po gospocki”, nego “po domaće”, jer »Gospon, mi vam grdo divanimo«. Trideset godina kasnije u Petričkom Selu kod Kalja u Žumberku lugar, domorodac, srameći se svoje čakavštine, uvjeravat će me da ni on ni njegov otac niti itko u njegovu domu ne govori *ča*, a ni u djetinjstvu to nije čuo. Koju minutu kasnije odao se u spontanu razgovoru s govornom susjedom upotrebljavajući, kao i ona, *ča*.

Da to nije naša osebnost, svjedoči i holandski psiholingvist Van Ginneken: »Može se zapaziti da je i za majku i za oca pitanje ugleda da im djeca uče standardni holandski jezik i da se postide ako ona, čak i dok nesigurno bauljaju, ponove za njima koju dijalektalnu riječ, ako se kome omakla u času nepažnje.«¹¹

Postavši znakom društvenog prestiža, jer su njime suvereno ovladali ne samo obrazovani nego i gospodujući, viši slojevi, jezični je standard potisnuo dijalekt na nižu prečku vrijednosne ljestvice, ostavivši ga za porabu zapostavljenom, neukom puku, kojemu su nejednom dali znati da živi primitivno i govori prosto, pa su mu i dijalekt, ako ga već nisu progonili, ismijavali prepustivši ga tek lakrdiji kao sredstvo za isticanje smiješnosti zatucanoga seljaka ili pogospođenoga sluge.

Obje navedene suprotnosti u čovjekovu odnosu prema vlastitom idiomu traju usporedo i dalje, a nerijetko se – s obzirom na prihvaćenost i utjecajnost – izmjenjuju kao teza i antiteza, kao akcija i reakcija, što nije neka nevolja ako se bezobzirce ne skače iz krajnosti u krajnost, a može biti veoma korisno ako te mijene urode sretnom sintezom.

¹⁰ J. Vončina, Ozaljski jezično-književni krug, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 10, Zagreb, 1966, str. 205.

¹¹ Prema: Otto Jespersen, *Čovječanstvo, narod i pojedinac* (Dijalekti i zajednički jezik), Sarajevo, 1970, str. 45.

S toga stajališta viđeno, Brozovićevo šesto razdoblje hrvatske jezične povijesti, obilježeno konsolidacijom standarda, pokazuje i postupan prijelaz od zapostavljanja i potiskivanja dijalekta iz književnosti i javnog života uopće, započetog već u prethodnom razdoblju, do novog prodora dijalekta u književnost, u sredstva javnoga komuniciranja pa i šire u suvremenu kulturu.

Začetkom novoga poleta dijalektne poezije obično se smatra Hrastovački nokturno A. G. Matoša (1900) i Galeotova pesan V. Nazora (1906). Obje su pjesme strukturni dio pripovjedne proze. Hrastovački nokturno pjesmica je mladoga zaljubljenika u pripovijetki Nekad bilo – sad se spominjalo, a Galeotova pesan tužaljka okovanoga veslača u Velomu Joži. Obje su uskoro prihvaćene i objavljivane kao samostalne pjesme.

Težnju za vjerodostojnošću i skladom izraza i sadržaja lako je prepoznati u svim uspješnim ostvarajima dijalektne poezije nakon Matoša i Nazora, od Galovića i Domjanića, Ujevića i Gervaisa preko Krleže, Pavića i I. G. Kovačića, Ljubića, Balote i Franičevića do najmlađih, priznatih antologijskim izborima u Skokovu *Ognju reči* i Stojevićevu *Čakavskom pjesništvu XX. stoljeća*.

Pogled u spomenute i druge antologije otkriva postojanost dijalektne međuzavisnosti koja je oduvijek navodila pisce da usvajaju i susjedovu riječ, zbog čega će antologičari npr. Katarinu Zrinsku i brata joj F. K. Frankopana uvrštavati i u čakavsku i u kajkavsku antologiju ili pjesme dubrovačkih štokavaca pridruživati pjesmama čakavskih pjesnika.¹² A i kako da se čakavski antologičar odrekne stihova iz *Jeđupke* M. Pelegrinovića:

Kušaj, kušaj, er tko kuša
samo jednom ljubav ča je,
reć će meda slađa da je
i dražija nego duša

ili *Opomene človiku* K. Zrinske:

Zač Bog stvori vnoge staze,
vnoge pute i načine?

To dakako ne nalazimo samo u književnika čiji je već zavičajni idiom izložen međunarječnim utjecajima, kao u novije vrijeme u poeziji Krničanina Lj. Brgića, koji će nakon uzročne zavisne rečenice »zaš bašelak jako zadaje« upitati »zašto nisi uza me« (*Marija*) ili M. Sinčića, koji u pokajkavljenoj čakavštini Bužeštine pjeva:

¹² Usporedi: J. Skok, *Ogenj reči, Kaj*, IV-VI, 1986. i *** *Korablja začinjavca*, Rijeka 1969.

Kaj vrediju te smokve
z rosun pokapane,
kaj vrediju te ruže
te gruoje rikamane,
ti tići, ti bristići ...

Za različitim dijalektnim izvorima posizali su stvaraoci koji su izgrađivali ose-
bujni dijalektni izraz te su poput Domjanića uz standardnojezične riječi prihvaćali i
kajkavske netipičnosti kakve su afrikate *č* i *ć* ili poput Krleže zahvaćali iz više vrela
svoga dijalekta ne prezajući ni pred dvostrukostima tipa *den* i *dan*, *sajavice* i
čađavice, ni pred trostrukostima ekavsko-ikavsko-ijekavskima (*reč*, *doli*, *savjest*),
ni pred starim i novim instrumentalnim nastavcima (*fanti*, *krelutmi*, *klimavcima*,
črevma).

Jednima je štokavski ili bilo koji inodijalektni izraz potreban jer u svom idiomu
nemaju adekvatne riječi za određeni, neizbježivi pojam, drugi ga trebaju radi ritma i
melodioznosti, a treći tako obogaćuju i osuvremenjuju svoj dijalektni izraz.

Novi proplamsaj dijalektne književnosti izaziva i oduševljenje i osude. Ospo-
ravatelji u dijalektalnoj poeziji vide opasnost za jedinstvo hrvatske književnosti i
razvoj hrvatskoga književnog jezika ili čak ugrožavanje velikog narodnog cilja, a
»interes cjelokupne narodne kulture važniji je negoli osjećajni život pojedinaca ili
lokalni patriotizam pojedinih krajeva.«¹³ To Barčevo mišljenje zacijelo bi i danas
potpisao poneki kritičar kao i ljutnju A. Petravića: »Ali u novije vrijeme zavlada-
la je neka dijalektomanija, koja je iz kajkavštine prešla u čakavštinu, i svaki mladi
pjesničić misli, da ima pravo iznositi u lokalnom govoru svoga kraja ono, što misli
i osjeća. Kako je u nas odveć mladih ljudi iz raznih naših krajeva, koji pišu stihove,
to ćemo brzo imati stihove u svim mogućim mjesnim narječjima, počinjući od
Istre pa do skrajnje točke na jugu.«¹⁴ I danas se može pročitati ironična tvrdnja da
ta poezija »nastradavši otprilike kad i američki Indijanci, iznova buja u svojim (ča-
– kaj) rezervatima« (V. Tenžera)¹⁵ ili ocjena da je to kamen smutnje koji
nagoviješta »sumrak jezika, smrt literarne tradicije, destrukciju norme, bez čijeg
postojanja je stvaralački otklon nezamisliv.« (B. Donat)¹⁶

¹³ Navedeno prema: J. Skok, *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti*, Čakovec, 1985, str. 220.

¹⁴ Isto, str. 226.

¹⁵ Isto, str. 172, bilješka.

¹⁶ Isto.

Usporedo s time i nasuprot tome javljaju se podržavatelji i obožavatelji dijalektalne književnosti počevši od I. Andrića, koji smatra da dijalektalna poezija »ne samo da nije štetna po jedinstvo i snagu književnog zajedničkog nam jezika, nego još može da nam pokaže svu raznolikost njegove ljepote i korisnu divergenciju njegovih sposobnosti«,¹⁷ preko samih dijalektnih autora koji su poput V. Nazora, I. G. Kovačića i Z. Črnje ovom fenomenu pristupali i kao književni kritičari i teoretičari, do D. Brozovića, za kojega je »dijalektalna lirika integralan dio moderne hrvatske poezije« i »nije plod nikakva separatizma ili kakve ideologije«, nego »najadekvatnije rješenje kao i svako drugo«¹⁸ i M. Stojevića, za kojega nema matične i dijalektalne književnosti, jer je književnost samo jedna, a različiti su samo jezični varijeteti.¹⁹

Uvažavajući sve opravdane prigovore o bujanju dijalektalnoga kiča i osvježavanju banalnih motiva manje banalnim izrazom, neistrošenim rječnikom, o nicanju dijalektnih nadri pjesnika (a zar manje bujno niču jezičnostandardni nadri pjesnici?), poznavalac vrhunskih ostvaraja kajkavske i čakavske lirike, složit će se s Brozovićem da je to pjesništvo »veliko blago hrvatske književnosti kakva nemaju mnoge i bolje i veće literature.«²⁰

Ali dijalekt je u novije doba živnuo i u pripovjednoj prozi, makar ne na isti način kao u lirici. Ako se izuzmu kratke priče, rijetko ćemo naići na duže pripovjedno djelo ostvareno u cjelini na dijalektu (kao npr. *Velo misto* D. Smoje i *Petrijin venac* D. Mihailovića). Dijalekt se ozbiljnije usidrio u dijalog, iako je u jednom razdoblju i tu bio poprijeko gledan. Šenoa se od anonimnog kritičara morao braniti savjetom: »Neka prouči taj tobožnji Zadranin u *Zlatarovu zlatu* govor zagrebačkih žena 16. vijeka, kolorit govora je kajkavski, al jezik štokavski, neka prouči pripovijest i govor haramije Miloša Radaka, i govor i karakter je posve štokavski.«²¹ Zazor prema dijalektnom dijalogu natjerao je A. Kovačića da se osposobi kako bi mogao »kajkavsku frazu, uzrečice i jezične navike« »vješto kalkovati u štokavštinu i tako postići živ i uvjerljiv kajkavski narodni govor (sve i bez najvidljivijih obilježja kajkavskog dijalekta)«. ²² Ks. Š. Gjalski, premda je po

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto, str. 212.

¹⁹ M. Stojević, *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća*, *Antologija, Studija*, Izdavački centar Rijeka, 1987, str. 260.

²⁰ D. Brozović, O modernoj hrvatskoj dijalektnoj poeziji, *Antologija novije hrvatske lirike*, uredio N. Pavić, Zagreb, 1958, str. 23.

²¹ A. Šenoa, *Zabavna knjižnica*, "Članci i kritike", Binoza, Zagreb 1934, str. 197.

²² V. Anić, *Jezik Ante Kovačića*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 177 i 178.

današnjim prosudbama »dobro poznao štokavski književni jezik svoga vremena«,²³ morao je dopustiti Vj. Klaiću da mu prekraja rečenicu i zamjenjuje riječi i oblike a brani se od pretjerana čistunstva polemičkim člancima (*Contra philologiam militantem*, *O hrvatskoj kajkavštini*, Zagorje).

Još uoči II. svjetskog rata Luka Perković upozorava na neprirodnost stanja pisca čije se jezično podrijetlo sukobljava sa zahtjevom da mu junak iz mladosti govori jezičnim standardom: »Većina pisaca – evo nevolje – pišu jezikom koji kod kuće u djetinjstvu nisu slušali. Mladost živi u njima na dijalektu. Ona je na njemu cvala, i plodna bi bila da njega ne okresaše škola, lektira, bivanje u drugom kraju. Kada pak takvi pisci oblikuju čovjeka svoga kraja i dijalekta, moraju – s voljom ili nevoljom – nadvirivati se nad potonule dane mladosti, da iz dijalekta vade koliko čovjek treba da bude prav i nenakažen. Ali tada eto ti ga prilike za nesporazum. I za hrvatsko-književni dijalog. Junak dijalekta optužuje pisca, svoga stvarača: Ma ti mene krivotvoriš! Ja nisam takav niti govorim tako. Pisac uzvraća: Ti meni hoćeš u javnosti smanjiti broj čitača. Ti uvlačiš i sebe i mene u opasnost da nas proglase provincijalcima. Ti si kajkao i čakao, a treba štokati.«²⁴

A već su poodavno dokazali vrijednost dijalektnog dijaloga za psihološku, sociološku, kulturološku karakterizaciju likova i Matoš (Nekad bilo sad se spominjalo, Kip domovine), i Sremac (Ivkova slava), i Krleža (Hrvatski bog Mars). Dijalozima pak na nestandardnom štokavskom idiomu već su bili učvrstili mjesto Vojnović s *Dubrovačkom trilogijom* i *Ekvinocijem*, Sremac sa *Zonom Zamfirovom*, Stanković s *Koštanom*, P. Kočić s *Jazavcem pred sudom*.

Nekoliko je pojava izazvalo pojačani nalet dijalekta u suvremenu hrvatsku pripovjednu prozu: prvo – promijenjeno gledanje na odnos jezičnog standarda prema dijalektima, drugo – jačanje dokumentarističke struje u književnosti i treće – naviknutost publike na tuđe idiome stvorena djelovanjem radija, filma i televizije. Ti mediji po svojoj prirodi naginju k autentičnosti pa je u njima neuvjerljiv dijalog koji je u realističnom romanu mogao proći. Ilustrativan primjer za to bila je Marušićeva TV-serija prema romanu *U registraturi* A. Kovačića, koja je ozlojedi-la kajkavsko gledateljstvo korektnim novoštokavskim izgovorom Jožice Zgubidana i maloga Kanonika, dok te iste replike napisane u knjizi nisu smetale kajkavskim čitateljima romana *U registraturi*. Dijalogu u knjizi nedostaje fonijska dimenzija, a koliko god da je vjerno predstavljena, opisane vizualnu i auditivnu

²³ I. Sović, *Jezik Ksavera Šandora Gjalskog*, Zagreb, 1985, str. 166.

²⁴ L. Perković, *Misli o jeziku kulture*, "Pet stoljeća hrvatske književnosti", Knjiga 114, Zagreb, 1969, str. 129.

stvarnost svaki čitatelj nadograđuje na svoj način. Dijalogu u kazališnoj, filmskoj ili televizijskoj realizaciji, a na auditivnoj razini ni u radiofonskom ostvarenju, gledatelj/slušatelj nema što dodati. B. Gavella je za to »strašno pazio na govor« i »inzistirao da jezik mora biti istinit,«²⁵ a glumci strahuju pred publikom čijim se idiomom moraju izražavati na pozornici, kako svjedoči P. Kvrgić: »Kad sam davno radio Munua u predstavi u Dubrovniku, osjećao sam užasan strah pred tom publikom jer sam tada prvi put govorio dubrovački.«²⁶ Pisci pak rado hvale glumce koji savršeno ovladaju govorom njihovih junaka. »Nikada nisam slutio da ću za Rožu naći takvu interpretkinju kao što je Marija Kohn,« izjavio je S. Kolar na jednom Književnom petku. »Marija Kohn, koja je Dubrovčanka, tako je svladala kajkavštinu da sam se divio.«²⁷

Taj sklad riječi sa živim okolišem kojemu prirodno pripada omogućuje i pripadnicima drugih idioma da je lakše prihvate i razumiju više nego bi čovjek očekivao. U jednoj svojoj evokaciji vremena kad je igrala u Kolarovoj drami *Svoga tela gospodar*, glumica Nela Eržišnik piše: »U Skoplju smo imali veliki uspjeh. Nevjerojatno kako je makedonska publika razumjela i prihvatila kajkavštinu.«²⁸ Unatoč lokalnom govoru kazališne izvedbe spomenute Kolarove drame, Budakova *Klupka* i *Mećave*, Brešanove *Predstave u Mrduši Donjoj* i *Anere*, a naročito televizijskih serija poput *Našeg malog mista*, *Velog mista*, *Muzikanata*, *Kapelskih kresova*, *Mačka pod šljemom*, *Mejaša* i *Gruntočana*, oduševljavale su i inodijalektnu publiku širom zemlje. Tako su sredstva u kojima su mnogi naslutili sretnu priliku za opću prevlast književnog jezika i potiranje dijalektnih razlika, zapravo razmaknula dijalektima međe i uvela ih u nekajkavske, nečakavske i nestaroštokavske prostore.

Autori filmova, kojima je stalo do vjerodostojnosti filmske naracije sve se više koriste dijalektom, izbjegavajući svaku knjiškost i neprirodnost dijaloga, ostvarujući govor adekvatan likovima i ambijentu, a ipak dostupan i široj inodijalektnoj publici. Babaja u *Brezi*, Hanžeković u filmu *Svoga tela gospodar*, Krelja u filmu *Vlakom prema jugu*, Karanović u *Petrijinom vencu*, Golik u filmu *Tko pjeva zlo ne misli* i drugi znalački i sretno u tom smislu iskorištavaju dijalekt.

Iako riječ u filmu nije primarno izražajno sredstvo, ona može biti stilemataska i nosilac jake ekspresije ne samo u igranim nego i u dokumentarnim filmovima,

²⁵ D. Zubčević, Pero Kvrgić – Razgovor s jednim od najvećih jugoslavenskih glumaca, *Start*, 25. 8. 1984, str. 15.

²⁶ Isto, str. 13.

²⁷ S. Kolar, *Scenska djela*, Zagreb, 1971, str. 674.

²⁸ Isto, str. 678.

kao što su nas uvjerali R. Sremec, K. Papić, P. Krelja, O. Gluščević, N. Babić, I. Škrabalo i drugi hrvatski dokumentaristi.²⁹

Interferenciju elemenata dijalekta u književni jezik i obratno demonstriraju gotovo svakodnevno dokumentarne emisije radija i televizije: intervjui, reportaže iz raznih krajeva, dokumentarne radiodrame i dr. Usporedba idiolekata sudionika u tim emisijama sa starijim podacima o dijalektima kojima oni pripadaju pokazuje snažno djelovanje jezičnog standarda na dijalekt. Ustanovit ćemo npr. u radiodrami *Ad libitum* Kučiša, Bajsića i Jurjevića da je govor Žige iz Trakošćana bliži književnoj štokavštini nego bednjanskom govoru kako ga je u prvoj knjizi *Hrvatskog dijalektološkog zbornika* opisao J. Jedvaj. Gotovo su nestali karakteristični bednjanski samoglasnici i diftonzi. “Književni” pak govor vlasnika divlje radiostanice Drageca, u istoj radiodrami, izvrsna je ilustracija vrste idiolekata kakvih je u naše doba sve više, gdje se miješaju i *što* i *kaj*, i *delao* i *dijelala*, i *imel* i *nisam*, isprepliću raznodijalektni bez zakonomjernosti.³⁰

Sudari i različiti odnosi dijalekata s književnim jezikom ne zbivaju se samo u književnosti, na radiju, televiziji i filmu. Dijalekt je prodro u strip, u vokalnu glazbu, pa i u likovne umjetnosti, a ni kompjutor ne će biti zaobiđen. Autori stripova obično pribjegavaju dijalektu i žargonu radi lokacije radnje i karakterizacije likova (Joško Marušić u pojedinim epizodama *Danasove* serije *Danas jesmo – sutra nismo*, Radovan Devlić u *Predskazanju* i dr.), a nekima uspijeva da dijalektom ostvare i druge stilske efekte. I. Bednjanec u *Nježnom sportu* simbiozom jezičnog standarda, čakavštine, kajkavštine, žargona raznih naših sportskih središta, slovenskog i drugih jezika te neobičnih vlastitih kovanica ostvario je stilsko jedinstvo crteža i riječi, osebujni groteskno-satirički osnovni ton, pokazavši ujedno da je i u stripu mogući sklad verbalnog i ikoničnog izraza.

Dijalektna riječ prodrila je i u likovnu umjetnost, rjeđe kao integrativna čestica likovnog izraza, a češće kao naslov. No ne bi bilo zgorega promotriti njezinu funkciju kao naslova u smislu o kojem govori kipar Kuzma Kovačić: »Kako je i skulptura na jedan način riječ, veza s govorenom riječju ne smeta, već se može objediniti u cjelinu djela. Može ga i pocrtati na neki način, može pomoći promatraču čitanje djela i njegovo razumijevanje. Riječ postaje dio forme, a cjelina djela je forma.«³¹ Ne ulazeći sad u takvu analizu, napomenuo bih da se, osobito od po-

²⁹ Vidi: S. Težak, Izražajna vrijednost dijalekta u dokumentarnom filmu, *Zbornik 1*, Pedagoška akademija Gospić, 1977, str. 66-80.

³⁰ Primjere vidi: S. Težak, Dijalekt na radiju, televiziji i filmu, *Govor*, III, br. 2 (1986), str. 39-50.

³¹ R. Vnuk, Kuzma Kovačić – Faleći te ti mi prosti, *Vjesnik*, 21. lipnja 1986.

jave grupe *Zemlja* i procvata hrvatskog izvornog slikarstva dijalektna riječ nametnula našoj kulturi i ovim putem. Spomenut ću samo nekoliko naslova:

K. Hegedušić: *Bilo nas je pet vu kleti*

I. Generalić: *Jelenski svati*

I. Lacković-Croata: *Na galgama*

I. Večenaj: *Čerleni lonec, Fašenkaši, Fašnik u Goli, Pevec na stolčecu, Krave objedajo*

M. Kovačić: *Povratak z goric, Cimbulaš, Kmica iz babinog kuta*

Interferenciju književnojezičnih crta u te naslove lako je otkriti.

Razumljivo je da se dijalekt nije mogao mimoći u vokalnoj glazbi. Bio je već obilno zastupljen u pučkim popijevkama, koje su javnosti otkrili skupljači poput F. Ks. Kuhača i V. Žganca, a muzikalnost kajkavske i čakavske riječi u novijoj dijalektnoj lirici suvremene skladatelje nije mogla ostaviti ravnodušnima. Tako dijalekt prelazi svoje granice zahvaljujući i glazbi. Festivali zabavne glazbe tomu posebice pridonose: splitski, istarsko-kvarnerski, krapinski i dr. I prije najezde kasetofonske glazbene reprodukcije popijevke *Fala* V. Paljetka, *Kaj* R. Taclika, *Vu plavem tmaci* Đ. Prejca, *Podno jedne velke gore* R. Rajtera osvojile su široke nekajkavske prostore, a tako i nečakavske napjevi I. Tijardovića iz operete *Splitski akvarel*, šlageri poput Krajačeva *Nono, dobri moj nono* i brojne čakavske popijevke u izvedbi raznih dalmatinskih klapa.

Lirika čakavskih i kajkavskih pjesnika neprestano privlači skladatelje. Galovićev ciklus *Z mojih bregov* komponirali su K. Baranović, E. Cosseto, M. Magdalenić i drugi. Tijardović je čakavskoj riječi krčio put u svijet muzike kantatom *Judita* po Marulićevu predlošku, a I. Lhotka Kalinski kajkavskoj - *Baladama Petrice Kerempuha* po Krleži. I. Matetić Ronjgov popularizirao je istarsku čakavštinu – narodnu (*Ćaće moj*) i umjetničku (*Pod Učkun* D. Gervaisa). B. Bersa komponira Nazorov *Seh duš dan*, A. Klobučar Goranove *Ognje i rože (Mali oblak, Pot)*. M. Kolarića su nadahnjivale pjesme T. Prpića, M. Stuparića, M. P. Miškine i drugih kajkavskih pjesnika, M. Magdalenić je uglazbljivao pjesme M. Radušića i N. Pavića (*Motika, Pri zibici, Ftiček, Na oranju, Cirkvica, Međimurska* i druge), a komponirao je i operu *Krapinski sudac* po tekstu T. Prpića. Dalmatinci Đ. Vilović i K. Odak stvorili su i divnu međimursku operu *Dorica pleše* s kajkavskim libretom i melosom.

Zahvaljujući zbornskoj glazbi dijalektna riječ se našla i u školama, na satima glazbenog odgoja i na različitim školskim priredbama.

U ovim razmatranjima dijalektno-književnojezičnih suodnosa ne treba zanemariti školu. Premda se u nas dijalekt nikad nije zabranjivao, kao u nekim razglašeno demokratskim zemljama, jedno je vrijeme bio u najmanju ruku nepoželjan u školi. Vjerovalo se da bi veća nazočnost zavičajnih idioma u školskim učionicama rezultirala polupismenošću i nepotrebnim unošenjem dijalektizama u jezični standard. Ipak se dijalekt ni tada nije mogao sasvim isključiti iz nastave, jer nisu se mogli zaobići Marulić, Lucić i Brezovački u starijoj književnosti ni Nazor i Galović u novijoj. A trebalo je i u nastavi jezika bar nešto reći o glavnim narječjima i njihovu rasprostriranju. Ti nastavnoprogramski sadržaji različito su ostvarivani u različitim udžbenicima i školskim priručnicima, ali im se u novije doba sve više pažnje poklanja. I u nastavi izražavanja i stvaranja otvara se prostor dijalektu jer je dozrela spoznaja da učeniku, oslobađajući ga za jezičnu komunikaciju, moramo dopustiti da najprije poznatim izrazom izlaže poznate sadržaje.³²

Posljedicom takva razvoja odnosa škole prema dijalektu bila je i preporuka metodičara nastavnici hrvatskog jezika da izrađuju školske razlikovne gramatike i razlikovne rječnike kako bi imali sigurnije uporište u planiranju jezičnoga gradiva i biranju nastavnih metoda i postupaka. Praksa pokazuje da im u tom poslu mogu pomoći i sami učenici, osobito članovi filoloških i literarnih družina.

Interes za dijalekt i zavičajnu riječ jak je upravo u tim izvannastavnim, tzv. slobodnim aktivnostima. Poticajni su za to različiti natječaji dječjih časopisa (*Modra lasta*, *Galeb*, *Radost*) i organizacije kulturnih priredaba poput *Dana kajkavske riječi* u Zlataru, *Tjedna kajkavske kulture* u Krapini, *Listopada* u Novalji, *Praznika našega jezika* u Žminju i sl. Učenici objavljuju svoje dijalektne književne pokušaje u svojim školskim listovima, u spomenutim dječjim časopisima, nastupaju s njima na radio-stanicama, kulturno-umjetničkim smotrama od općinske do republičke razine. Niču zbirke i antologije dječje čakavske i kajkavske poezije: *Čakavčići* (Žminj, uredio Z. Črnja), *Novi čakavčić* i *Mladi glasi* (Žminj, uredio J. Bratulić), *Najmlajši kaj* (Krapina, uredio S. Jakševac), *Zbor malih pjesnika* (1971-1987, Zlatar, uredili S. Težak i J. Mlakar) i velika *Antologija hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesništva* (Kaj 3-5, 1976, uredio E. Fišer).

Proučivši sve te učeničke dijalektne lirske zaletе, za svu dijalektalnu dječju poeziju mogu prihvatiti Fišerovu razdiobu »na četiri osnovna interferirajuća i iskustvena polja«:

³² Vidi načela jezičnog standarda, zavičajnosti i sadržajne kompetencije: S. Težak, *Govorne vježbe u nastavi hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1985, str. 30-31.

- I. Iskustveni obzor doma (polje reidentifikacije i socijalizacije)
 - II. Iskustveni obzor zavičaja (polje mitskog mikroprostora)
 - III. Iskustveni obzor svijeta (polje mitskog makroprostora)
 - IV. Iskustveni obzor subjektiviteta (polje lirskog individualnog prostora).³³
- Očito ni djeca nisu ostala samo u okvirima kampanilizma.

Osim razloga koji i priznate književnike potiču na dijalektalno poetsko stvaranje, o čemu su nastale različite regionalističke, dijalektalne, folklorno-kritičke, filozofsko-psihološke, kulturološke, lingvostilističke, separatističke, integralističke, avangardističke i druge teorije,³⁴ za zavičajni izraz u književnim pokušajima najmlađih, govore i neke, uglavnom pedagoške pretpostavke:

1. Djeca se najlakše, najtočnije i najiskrenije izražavaju na idiomu koji najbolje poznaju. Naučeni standardni jezik, kao otisak drugog podneblja, nije još dosta srođen s onim dijelom njihova svijeta koji je najtješnje povezan s njihovim prvim iskustvima i stvaralačkim pobudama.

2. To je i sigurniji put do shvaćanja biti umjetnosti. Razvivši sluh za poetsko na zavičajnoj riječi, dijete se osposobljava za prepoznavanje vrijednosti i u riječima susjedstva, u riječima standardnog jezika.

3. Izražavajući se uspješno na jeziku kojim suvereno vlada učenik stječe opću sigurnost u usmenom i pismenom komuniciranju i ona mu postaje jakim osloncem i u komunikaciji na književnom jeziku koji tek uči.

4. Na poznatom i spontano naučenom idiomu, kao bližem i zornijem od manje poznatoga, naučenoga jezičnog standarda, lakše je učenika zainteresirati za opće jezične probleme, posebice ako se u potrazi za najsretnijim stilskim izborom zavičajna riječ na svim jezičnim i stilskim razinama uspoređuje sa standardnom.

5. Shvaćanje vrijednosti vlastitog idioma u životu suvremenog čovjeka usmjerava učenika i na pravilan odnos prema drugim idiomima, pomažući mu da se složi s lingvistom kako »nema toga jezika koji ne bi mogao izraziti ono najsuptilnije što imamo u mislima i osjećajima i što može ljudska misao svojim radom izumiti.«³⁵ Takav jezični odgoj uvjerit će mladog čovjeka da Giga Barićeva ne veliča kajkavštinu bezrazložno, ali da sve njezine pohvale pripadaju samo najvišim dometima kajkavske riječi u djelima Krleže, Galovića, Domjanića, Pavića i plejade mlađih kajkavskih pjesnika, predstavljenih u *Ognju reči* J. Skoka (dakako, i onih

³³ Ernest Fišer, *Dekantacija kajkaviana*, Osijek-Čakovec, 1981, str. 72.

³⁴ Vidi o tom: Joža Skok, Kritičko-teorijski pristupi fenomenu i genezi pjesništva na zavičajno-dijalektalnim idiomima, u knjizi *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti*, Čakovec, 1985, str. 181-216.

³⁵ P. Guberina, Važnost nacionalnih jezika, *Večernji list*, 20-21. rujna 1980.

anonimnih pučkih pričalaca, dosjetkaša, pošaličara, razgovarača, nazdravičara, govornika, čiji jezični virtuozni ostvaraji bljesnu i nestanu nezapisani ostavivši tek nedugovjeke tragove u pamćenju pojedinih, također nedugovjekih slušatelja). Uvjerit će ga također da se Gigina oda kajkavštini može preoblikovati u odu štokavštini ili čakavštini, promjenom jedne jedine riječi, zamjenom pridjeva *kaj-kavski* pridjevom *štokavski* ili *čakavski*, i opet, naravno, pod uvjetom da podlogom budu vrhunski dometi umjetnika štokavske i čakavske riječi: Ujevića, Begovića, Cesarića, Nazora, Ljubića, Balote, Gervaisa i najmlađih predstavljenih u nizu novih antologija, od općih do čakavskih, kao što je *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća* M. Stojevića. Idući od dijalekta do jezičnog standarda učenik će shvatiti da su oba idioma instrumenti, glazbala na kojima se može biti i virtuoz i šeprtlja.

Ako se po jutru dan poznaje, a po školskoj mladeži sutrašnjica društva, iz svega izloženoga mogli bismo dijalektu proreći sretnu budućnost. Ali futurološka razmišljanja lingvista ne idu u korak s takvim proricanjima. »Ako je ljudski moguće išta predvidjeti« – tvrdi Jespersen – »smjeli bismo predskazati da će – ukoliko se ne desi nešto nepredviđeno, što bi sasvim izmijenilo život na ovoj planeti – budućnost biti svjedok sve većeg ujedinjavanja u svim jezicima, kojim – na suštinski isti način – govore milioni ljudi.«³⁶ Ako to vrijedi za jezike, ne vrijedi li još u većoj mjeri za dijalekte? U eri ekonomskih i turističkih seljenja, automobilskih i avionskih svladavanja ogromnih prostora, radiofonskih, filmskih, televizijskih i kompjutorskih komunikacija – teško je povjerovati u opstanak dijalekata. Kako se brzo tope izvorne osobine pojedinih mjesnih govora, dobro znaju dijalektolozi koji nakon 10, 20 ili 30 godina ponovno dođu u isto mjesto da istražuju isti mjesni govor.

Ipak, Jespersen je napisao i jednu drugu tvrdnju koja se unekoliko kosi s prvom: »Čini se da u životu jezika možemo otkriti dvije suprotne tendencije, jednu u pravcu razjedinjavanja i drugu u pravcu stvaranja sve većih cjelina. Koja je tendencija jača? Najviše lingvista koje smo čitali ostavljaju nas pod dojmom da prirodni razvojni proces stalno vodi k rascjepu i razdvajanju, tako da se iz jedinstva rađaju razlike.«³⁷

Priđemo li tom problemu s aspekta dosadašnjih dijalekatsko-književnojezičnih međuodnosa u hrvatskoj pismenosti i književnosti, spremni smo se povesti za ovom drugom Jespersenovom tvrdnjom te pretpostaviti da će se i ubuduće u tim međuodnosima iz jedinstva stvarati razlike pa će usporedo s potiranjem dijalekat-

³⁶ O. Jespersen, *n. dj.*, str. 68.

³⁷ Isto, str. 42.

skih osebnosti nastajati nove, zbog kojih će se moći govoriti o nestandardnim idiomima, o posebnim govorima pojedinih geografskih i sociokulturnih sredina. Bez obzira na to koliko će se smanjiti razmaci među njima i jezičnim standardom, moći će se svrstati pod naziv dijalekt pa bih dosljedno tomu latinsku izreku s početka ovoga referata mogao nadopuniti: *Et in fine dialectus erit*.

Ali valja nam imati na umu još jednu činjenicu koju otkrivamo razmatrajući suodnose dijalekata i književnog jezika. Prožimanje dijalekata književnojezičnim elementima ili književnog jezika dijalektima, kad god je bilo posljedicom naravnih, jezičnih i književnih procesa, nije štetilo ni jednomu ni drugomu. Govoreći o doprinosu narodnih govora našem jezičnom standardu D. Čupić je rekao »da je svako područje našeg jezika na svoj način dodalo pokoji biser u nisku koju nazivamo srpskohrvatskim odnosno hrvatskosrpskim jezikom.«³⁸ Proučavatelji naše dijalektalne književnosti uvjerali su nas i u dragocjeni obratni utjecaj. Smijemo stoga ustvrditi da, naprotiv, nasilno sprečavanje stvaralačkog iskorištavanja sveukupnog nam dijalekatskog i standardnojezičnog blaga samo šteti i dijalektu i književnom jeziku, kao i nacionalnoj kulturi uopće.

U skladu sa svime što je izloženo ili bar dotaknuto u ovom referatu zaključiti nam je da se suživotom dijalekata i književnog jezika valja baviti i dalje, i to intenzivnije i ekstenzivnije. Znanosti ostaje da istražuje:

1. mijene koje u dijalektima uzrokuje književni jezik,
2. postojeće i moguće prinose dijalekata književnom jeziku,
3. konvergentne i divergentne procese u jeziku čakavske, kajkavske i novoštokavske književnosti,
4. funkciju dijalekata u priopćajnim sredstvima i utjecaj tih sredstava na jezičnu kulturu širokih slojeva,
5. dijalekatske, varijantske i druge jezične utjecaje na stvaranje urbanih razgovornih idioma.

³⁸ Drago Čupić, Odnos štokavštine sjeverozapadne Boke i Dubrovnika, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 7, sv. 1, str. 73 (Zagreb 1985).

DIALECTS AND LITERARY LANGUAGE

Summary

Both elements contained in the title open a wide scope of issues which are dealt with in the introductory paper and by the symposium as a whole. Thematic complexity and richness increases if we take into account that the title covers immense horizontal and vertical areas with respect to medium and time: the theme is dialect and literary language in all communicative media yesterday, today and tomorrow.